

Contribuții la cunoașterea sistemului monetar moldovenesc de la începutul secolului al XVI-lea

Lilia Dergaciova*

Recent, în Republica Moldova a fost descoperită o monedă surfrapată, interesantă din mai multe puncte de vedere (catalog, nr. 12). Este vorba despre o piesă moldovenească de la Bogdan III (1504-1517) bătută peste o monedă lituaniană. Ambele fețe ale piesei lituaniene sunt acoperite doar parțial de imaginile moldovenești, ceea ce face posibilă descifrarea legendelor inițiale. Am stabilit astfel că moneda lituaniană a fost emisă de către Sigismund I (1506-1548), în atelierul de la Vilna. Pornind de la această piesă, am decis să reexaminăm toate monedele lui Bogdan III descoperite izolat și în depozite care se păstrează în diferite colecții publice și private. Astfel, au fost identificate numeroase piese aflate în aceeași situație¹, dintre care treisprezece exemplare cu emitentul identificat au fost incluse, alături de piesa deja menționată, în catalogul de mai jos (catalog, nr. 1-11, 13-14).

Este de subliniat că, deși majoritatea pieselor prezentate în catalog au fost deja publicate, fenomenul surfrapării nu a fost observat nici de cercetătorii care au publicat monedele lui Bogdan III din tezaurele monetare de la Săseni² și Iași³, nici de autoarea articolului de față, care a prezentat descoperirile izolate de pe teritoriul Republicii Moldova⁴ și din tezaurul de la Toruń⁵. Practic, „descifrarea” pieselor a devenit posibilă numai după depistarea piesei menționate, cu legendele și imaginile lituaniene foarte clare⁶.

Astfel, în total, au fost evidențiate 14 monede lituaniene în valoare de jumătate de groș cu imaginile mai bine păstrate. Ele au fost emise de Alexandru Jagiellon (1492-1501) și Sigismund I, în atelierul monetar de la Vilna, și surfrapate cu tipurile moldovenești epigrafe ale domnitorului Bogdan III. Aceste exemplare provin din tezaurele de la Săseni (catalog, nr. 5 și 7), Iași (catalog, nr. 2, 6 și 10-11) și Toruń (catalog, nr. 3), din colecții publice din România (catalog, nr. 1, 4, 8-9 și 13) și din colecții private din Republica Moldova (catalog, nr. 12 și 14). Monedele au fost ilustrate în planșele I-III, câte patru imagini pentru fiecare, notate cu a, b, c și d. Prima dintre acestea (a) prezintă piesa în poziția standard a frapei recente, moldovenești (capul de bour pe avers, scutul pe revers); a doua (b) – în poziția standard a frapei anterioare,

* Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova; dergaciova.lili@gmail.com.

¹ Au mai fost evidențiate și altele, atât în literatura de specialitate – o piesă surfrapată, publicată ca material ilustrativ la capitolul despre perioada de domnie a lui Bogdan III, la C. Giurescu, D. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, București, 1976 (vezi ilustrațiile la p. 160-161), cât și în surse Web – <http://romaniancoins.ancients.info/bogdan3.htm> (vizitat la 11.12.2013). De asemenea, peste 20 de exemplare dintre cele pe care le-am avut la dispoziție păstrează doar foarte puține detalii ale imaginii originale, făcând și mai dificilă identificarea exactă a emisiunii și chiar a emitentului.

² Ana Niculiță, *Monedele europene din tezaurul de la SCN*, s.n., IV (XVI), București, 2013, p. 91-109.

Săseni, raionul Călărași, Republica Moldova, în Simpozion Chișinău 2004, p. 211-222.

³ Katiușa Pârvan, *Un tezaur de groși de la Bogdan III-lea, descoperit la Iași*, în Simpozion Chișinău 2003, p. 149-156.

⁴ Lilia Dergaciova, *Monede medievale moldovenești din colecțiile particulare (I)*, Revista Arheologică, s.n., 4, 2008, 2, p. 208-217.

⁵ Eadem, *Walacheische, moldauische und siebenbürgische Münzen im deutschen Geldumlauf (Spätmittelalter – Neue Zeit)*, în *Arheologia între știință, politică și economia de piață*, Chișinău, 2010, p. 175.

⁶ Pe această cale aducem cele mai sincere mulțumiri persoanei care ne-a semnalat această monedă și ne-a permis publicarea ei (și care a dorit să rămână anonimă).

lituaniene (călăreț pe avers, acvilă pe revers); a treia (c) prezintă emisiunea lituaniană cu imaginea inițială conturată; a patra, desenul (d), redă detaliile vizibile ale imaginilor lituaniene. Subliniem că scopul desenelor nu a fost evidențierea tuturor elementelor de pe monedele lituaniene; atunci când trăsăturile nu au fost clare ele nu au fost conturate.

Descrierea monedelor

Domniei lui Alexandru Jagiellon i-au fost atribuite patru monede (catalog, nr. 1-4). Aversului îi este caracteristică imaginea unui călăreț lituanian (*pogoń*), ce iese din cercul perlat-liniar interior, însoțit de legenda în limba latină MON' – ALEXANDRI. În mod sistematic, primul cuvânt apare în partea de jos a flanului, între picioarele calului, iar al doilea este plasat deasupra călărețului⁷. Înainte și după numele emitentului, apar semne despărțitoare sub formă de cercuri (○). După legendele păstrate ale aversurilor, putem spune că ștanțele au fost gravate în stil gotic (catalog, nr. 1, pl. I.1b-d; catalog, nr. 3, pl. I.3b-d) și gotic-renascentist⁸ (catalog, nr. 4, pl. I.4b-d). Din păcate, după elementele fragmentare păstrate nu putem stabili în ce stil sunt executați călăreții⁹. Numai după unele detalii precum picioarele calului (pl. I.4b-d), hamul (pl. I.1-2b-d și 4b-d), harnașamentul lateral al calului (pl. I.4b-d), teaca de spadă (pl. I.4b-d), pintenii (pl. I.1b-d), spada ridicată (pl. I.3-4b-d) etc., putem afirma cu certitudine că aversurile au aparținut unor emisiuni din timpul lui Alexandru.

Pentru reversuri este tipică imaginea acvilei, care este complet înscrisă în cercul perlat-liniar interior, și legenda latină +MAGNI – DVC' – LITVANIE, semnele de despărțire având, ca și pe avers, forma unor cercuri (○). Forma corpului vulturului nu este foarte clară¹⁰, la majoritatea pieselor păstrându-se doar conturul extern al aripilor și forma unor pene (pl. I.1-4b-d). Legendele sunt fragmentare, lizibilă fiind, în general, doar denumirea statului (pl. I.1b-d și 3-4b-d).

Mult mai utile pentru lucrarea de față decât piesele lui Alexandru Jagiellon sunt cele emise de urmașul lui, Sigismund I, dintre care am inclus în catalog zece exemplare. Aversul monedelor lui Sigismund I diferă de cel al predecesorului său. Mărimea călărețului este mult mai redusă, acesta înscriindu-se complet în cercul perlat-liniar interior. Legenda diferă de cea utilizată de Alexandru, nu numai în ceea ce privește conținutul (MONETA – SIGISMVNDI), cum era firesc, ci și ca dispunere. Începe sus, la ora 12, și nu jos, între picioarele calului, iar la sfârșit apare anul emisiunii. Semne de despărțire sunt cercuri (○) sau două puncte (:). În cercurile interioare imaginile călărețului sunt fragmentare: se disting conturul capului calului (pl. II.12b-d), copitele (pl. III.13b-d), hamul (pl. II.12b-d), conturul călărețului (pl. I.5-6b-d), teaca de spadă (pl. I.5b-d), spada ridicată (pl. II.12b-d și III.13-14b-d) etc.

Pe revers se păstrează imaginea caracteristică și pentru monedele lui Alexandru: acvila înscrisă în cercul perlat-liniar interior și legenda latină, cu schimbări mici, +MAGNI – DVCIS – LITVANIE. Ca semne de despărțire între cuvinte apar cercuri (○) sau două puncte (:), iar ca semn de monetar – patru puncte dispuse ca un romb. La monedele noastre, partea centrală a acvilei nu se vede, putând fi observate

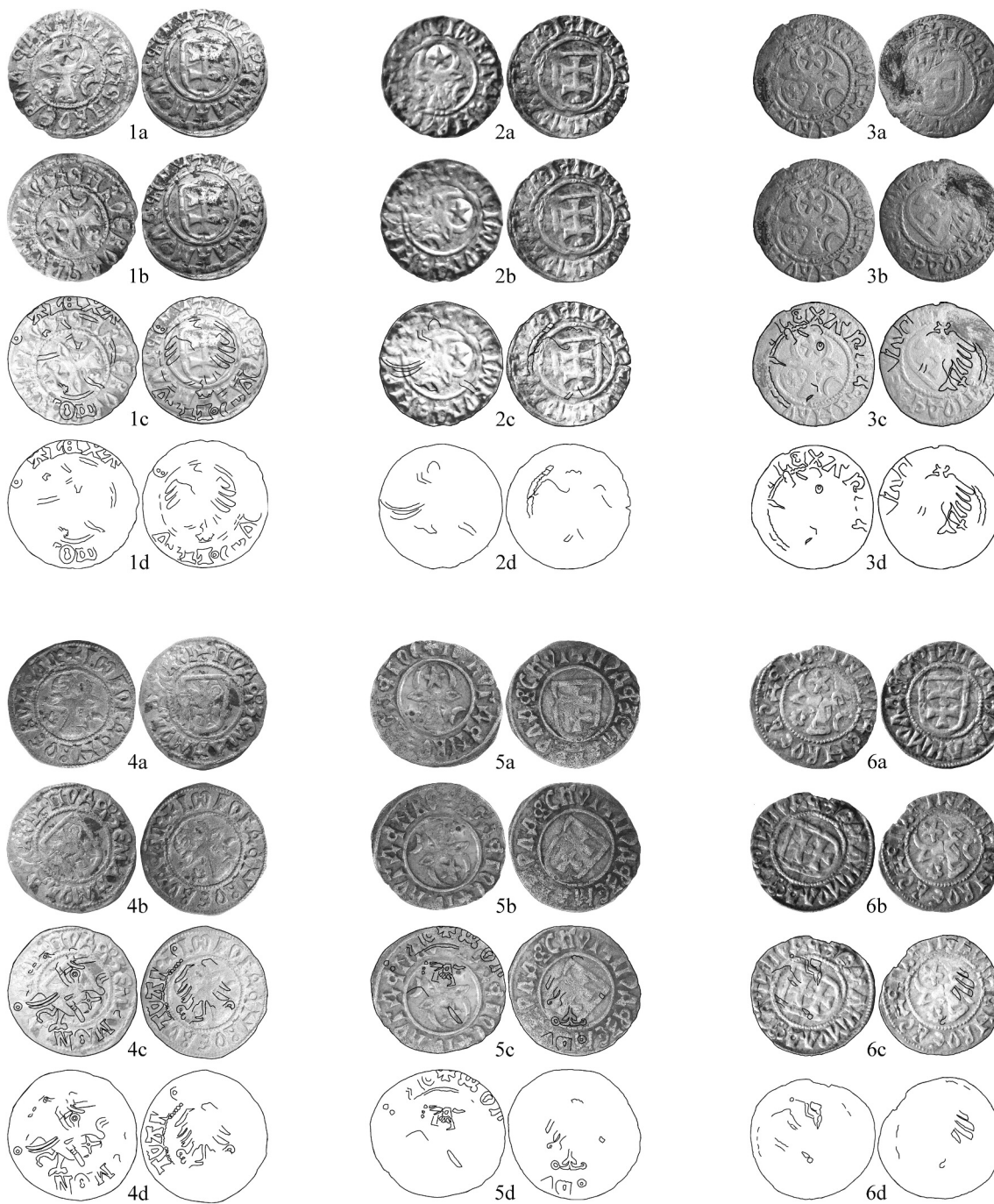
⁷ Pentru variantele posibile ale legendelor de avers, vezi: E. Ivanauskas, R. Douchis, *Coins of Lithuania 1386-1707*, Vilnius, 1999, p. 38-40; V. Kakareko, *Monetnoe delo Aleksandra Kazimiroviča (1492-1506)*, Bankauski vesnik, Sakavik, 2008, p. 65-66; A. Gromyko, *Litovskie monety Aleksandra Kazimiroviča: klasifikacija i periodizacija / Litoukija manety Aljaksandra Kazimiraviča: klasifikacyja i peryjadyzacyja*, în D. Gulecki, R. Galouanka, A. Gramyka, *Kalekcyjnaja spadčyna Vjalikaga knjastva*, Minsk, 2008, p. 117.

⁸ Pentru stilurile de redare, vezi V. Kakareko, *op. cit.*, p. 64, pl. 2; A. Gromyko, *op. cit.*, p. 118.

⁹ A. Gromyko, D. Hulecki, *Datowanie monet litewskich Aleksandra Jagiełłończyka, Pieniądz – Kapital – praca – wspólne dziedzictwo Europy – Białoruś-Litwa-Lotwa-Polska-Rosja-Słowacja-Ukraina*, Varșovia, 2006, p. 45-51; V. Kakareko, *op. cit.*, p. 64, pl. 2; A. Gromyko, *op. cit.*, p. 119-120.

¹⁰ Pentru aspectele stilistice ale vulturului, vezi V. Kakareko, *op. cit.*, p. 65, pl. 3.

Pl. I. Monede moldovenești ale lui Bogdan III bătute peste jumătăți de groș lituaniene ale lui Alexandru Jagiellon (1-4) și Sigismund I (5-6).

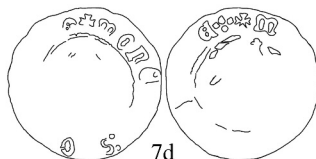
7a

7b

7c

7d

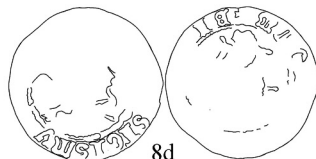
8a

8b

8c

8d

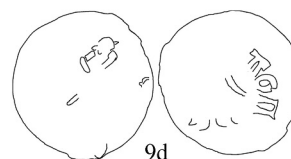
9a

9b

9c

9d

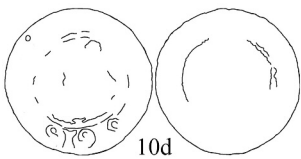
10a

10b

10c

10d

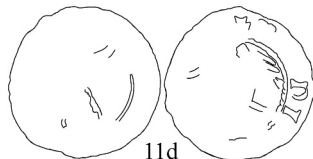
11a

11b

11c

11d

12a

12b

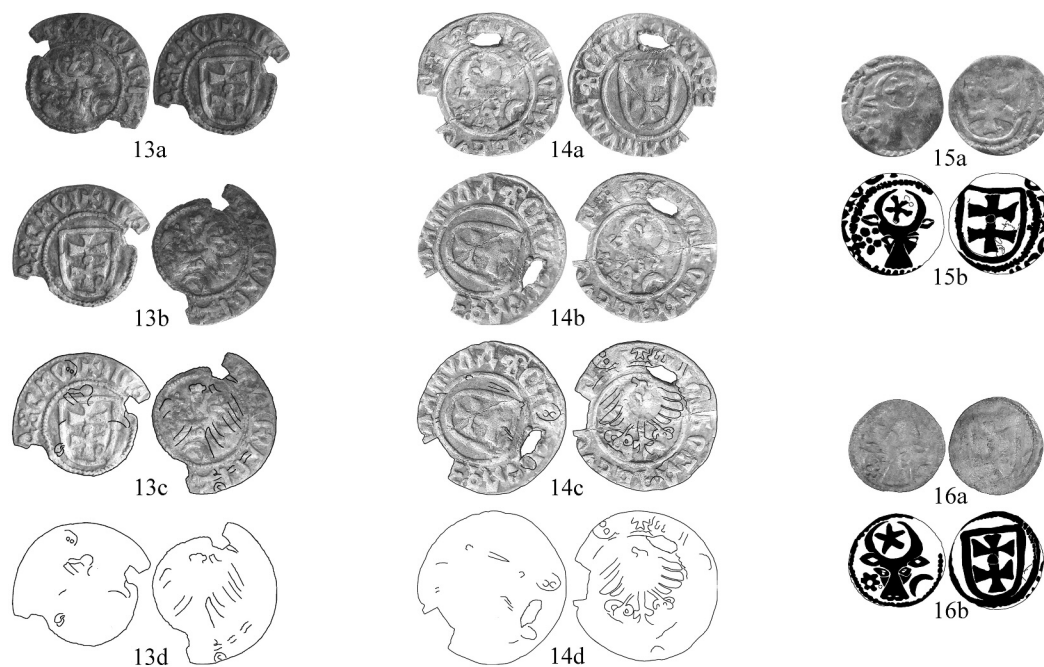
12c

12d

Pl. II. Monede moldovenești ale lui Bogdan III bătute peste jumătăți de gros lituaniene ale lui Sigismund I (7-12).

Pl. III. Monede moldovenești ale lui Bogdan III bătute peste jumătăți de groș lituaniene ale lui Sigismund I (13-14); groși diminuăți ai lui Bogdan III (15-16).

doar elementele periferice: capul (pl. II.7-8b-d, 12b-d și III.13-14b-d), coada (pl. I.5b-d, II.12b-d și III.14b-d), picioarele (pl. I.5b-d, II.12b-d și III.14b-d), penele (pl. I.5-6b-d, II.7b-d, 9b-d, 11-12b-d și III.13-14b-d) etc.

Trebuie să atragem atenția asupra inscripțiilor de pe ambele fețe ale monedelor lui Sigismund. Pentru aversuri, cel mai bine se vede numele emitentului (catalog, nr. 7-8, 10 și 12), iar pentru reversuri diferite fragmente ale legendei (catalog, nr. 5, 7-9 și 11-12). Deși, în general, legendele nu s-au păstrat bine, ele sunt importante pentru că ar putea permite stabilirea datei baterii monedelor lituaniene. Din păcate, nu a fost evidențiată nicio piesă cu data completă, formată din patru cifre. O monedă conține cifrele, slab lizibile, cinci, unu și zero (catalog, nr. 5); la o a doua piesă, cel mai probabil, ultima cifră este zero (catalog, nr. 13); o a treia piesă are pe avers o cifră rotundă, care nu poate fi decât zero sau nouă (catalog, nr. 7). În susținerea identificării acestei ultime cifre cu zero sau nouă vine și semnul de monetar, care este vizibil pe revers, la sfârșitul legendei. Semnul este compus din patru puncte și formează un romb (pl. II.7b-d). Astfel de semne de monetar sunt folosite la emisiunile monetare lituaniene începând din 1509 și până la 1527¹¹. Având în vedere că piesa este surfrapată sub Bogdan III, care a domnit numai până la 1517, ajungem la concluzia că data de emisie a acestei piese este 1509 sau 1510. Restul pieselor au anul de emisie complet ilizibil (catalog, nr. 6, 8-12 și 14).

În ceea ce privește stilul de gravare a ștanțelor, din catalogul lui M. Gumowski reiese că literele în stil gotic au fost folosite în perioada 1508-1518¹², cele în stil renascentist în 1510, iar stilul mixt (imaginea

¹¹ E. Ivanauskas, R. Douchis, *op. cit.*, p. 48-72.

¹² Gumowski, p. 105.

în stil renascentist, iar literele în stil gotic) în perioada 1518-1519. De aceea, putem să presupunem că cel puțin încă o piesă (catalog, nr. 12) a fost executată în 1510¹³.

Surfraparea cu tipurile moldovenești epigrafe în timpul domniei lui Bogdan III a fost făcută fără a ține cont de fețele emisiunii precedente, pe aversul pieselor lituaniene fiind aplicat atât aversul (catalog, nr. 1-3 și 5), cât și reversul (catalog, nr. 4 și 6-14) emisiunii moldovenești.

La monedele lui Bogdan III, pe avers apare herbul Țării Moldovei – capul de bour văzut din față, cu stea între coarnele convergente, roza la dreapta și semiluna la stânga¹⁴. Pe revers, apare scutul cu o cruce dublă ancorată. Imaginile ambelor fețe sunt înscrise în cercuri perlat-liniare interioare. Legenda circulară slavonă începe pe avers +ІwБОГДАНВОЕВОДАГОС și continuă pe revers +ПОДАР-ЗЕМЛИМОЛДАВСКОЙ.

Perioada de emiteră a monedelor lui Bogdan III

Ponderea mare a jumătăților de groș lituaniene surfrapate în comparație cu numărul total de monede emise sub Bogdan III cunoscute în prezent ridică un șir întreg de probleme, iar una dintre cele mai importante este stabilirea perioadei de batere a monedelor acestui domnitor. Ipotezele existente sunt de dată recentă și au avut la bază tezaurile de la Săseni, Iași și Suceava, care cuprind monede de la Bogdan III, ultimele două fiind alcătuite numai din piese bătute de acesta.

După părerea colectivului de autori¹⁵ care a publicat mai multe loturi din tezaurul de la Săseni (raionul Călărași, Republica Moldova, 1973), acesta putea fi ascuns prin 1515-1517, oricum până în 1520¹⁶, ceea ce ar însemna că monedele lui Bogdan III au putut fi emise pe toată durata domniei. Pe baza tezaurului de la Iași (jud. Iași, România, descoperit înainte de 1978), compus din treisprezece exemplare, Katiușa Pârvan a presupus că începutul baterii monedelor lui Bogdan III poate fi situat în 1505-1506, însă nu mai târziu de 1507¹⁷. Monica Dejan, publicând tezaurul de la Suceava (jud. Suceava, România, 2011), compus din șapte exemplare¹⁸, susține indirect datarea propusă de Katiușa Pârvan. Autoarea precizează că monedele componente ale tezaurului au un conținut mai mic de metal prețios față de cele descoperite în tezaurul de la Iași, motiv pentru care se încadrează într-o serie ulterioară, care se poate corela cu momentul de început al ridicării construcției¹⁹. Totodată, ea subliniază că micul tezaur a fost depus în mod ritual în naosul bisericii armenesti Adormirea Maicii Domnului „Hagigadar”, în anii 1511-1512.

Pe lângă cele trei tezaure menționate mai sus, mai este cunoscut doar unul ce cuprinde o monedă surfrapată din timpul lui Bogdan III. Acesta provine de la Toruń (voievodatul Kujawsko-Pomorskie, Polonia)²⁰ și a fost descoperit în 1887, fapt ce a dus la pierderea parțială a informației despre structura

¹³ Ne limităm, în mod firesc, la perioada cuprinsă între 1508 (începutul baterii jumătăților de groș pentru Lituania) și 1517 (anul sfârșitului domniei lui Bogdan III).

¹⁴ Autorii catalogului de referință consideră piesele acestea ca fiind de tip I (MBR, cf. p. 85-86, nr. 743-759). Conform tipologiei elaborate de Ana Niculiță, piesele în discuție sunt din grupa I (Ana Niculiță, *op. cit.*, p. 211-212 și 218-219).

¹⁵ Pentru bibliografie, vezi E. Nicolae, *Un fragment din tezaurul de la Săseni, raionul Călărași, Republica Moldova*, SCN, s.n., 2 (14), 2011, p. 82.

¹⁶ Ana Niculiță, Ana Boldureanu, E. Nicolae, *Les aspres ottomans du trésor de Săseni, dép. de Călărași, (Rép. de Moldavie)*, SCN, 11 (1995), 1997, p. 201-209; Ana Niculiță, *op. cit.*, p. 220.

¹⁷ Katiușa Pârvan, *op. cit.*, p. 153.

¹⁸ Din păcate, nu am avut posibilitatea să examinăm piesele direct. Fotografiile celor șapte piese ne-au fost oferite de către Monica Dejan, căreia îi aducem sincere mulțumiri. Pe baza acestor fotografii, putem presupune că unele piese conțin elementele specifice jumătăților de groș lituaniene surfrapate în Moldova.

¹⁹ Monica Dejan, *Un tezaur de monede moldovenești de la începutul secolului XVI în legătură cu înființarea mănăstirii armenesti Adormirea Maicii Domnului „Hagigadar” din apropierea orașului Suceava*, ArhMold, 36, 2013, p. 170-171.

²⁰ EDV-Fundkatalog Mittelalter / Neuzeit (750-1815) der Numismatischen Kommission der Länder in der Bundesrepublik

lui. În prezent se cunoaște doar că, pe lângă piesa lui Bogdan III, depozitul a cuprins mai multe monede de argint emise pe parcursul secolelor XIV-XVII. De aceea, data de batere a piesei moldovenești ca și perioada de acumulare a tezaurului nu pot fi stabilite cu precizie.

Pieseile surfrapate ne oferă posibilitatea să propunem o nouă ipoteză cu privire la datarea emisiunilor lui Bogdan III. Având în vedere că niciuna dintre monedele lituaniene din catalogul nostru nu depășește cu certitudine anul 1510, iar procesul surfrapării nu putea să dureze o perioadă lungă de timp, considerăm că acesta trebuie plasat cel devreme în 1510, în orice caz nu mult după aceea. Mai mult decât atât, toate piesele surfrapate aparțin grupei I de emisiuni ale lui Bogdan III (tipul I după MBR), fiind executate în aceeași manieră²¹, și au un conținut ridicat de argint. Prin urmare, putem afirma că surfraparea jumătăților de groș lituaniene coincide cu producerea primelor emisiuni proprii ale lui Bogdan III. Monedele emise de către Alexandru Jagiellon nu infirmă datarea propusă, ci din contra, susțin această ipoteză. Surfraparea monedelor lui, pe lângă cele ale lui Sigismund I, dovedește că pentru statul moldovenesc nu a contat emitentul, ci sistemul monetar căruia au aparținut monedele.

Reluarea baterii monedelor lui Sigismund I pentru Lituania în monetăria de la Vilna în 1508 ne indică un *terminus post quem*, fapt ce contrazice ipoteza Katiușei Pârvan privind emiterea monedelor moldovenești până la 1507. După părerea noastră, este greu de crezut că Bogdan III bate primele serii de monede în 1505-1506, ca peste câțiva ani, după reluarea baterii jumătăților de groș lituaniene la Vilna, să decidă să surfrapeze monedele străine cu ștanțe gravate similar.

Considerăm că din cauza conflictului cu marea boierime în primii săi ani de domnie, iar pe urmă și a războiului desfășurat între Moldova și Polonia, pentru Pocuția, între 1507 și 1510, Bogdan III nu a avut posibilitatea să producă monedă proprie. Este foarte probabil ca surfraparea emisiunilor lituaniene și, drept urmare, începutul baterii monedei proprii, să fie o consecință a împăcării lui Bogdan III cu Sigismund I la 1510²² (încheierea tratatului de la Camenița, pe 17 ianuarie²³).

Datorită împăcării celor doi au fost restabilite și relațiile comerciale, care avuseseră de suferit în urma intervenției militare a lui Ștefan cel Mare în Pocuția la 1502-1503²⁴. Deoarece nu au fost confirmate drepturile vechi de comerț nici în primii ani de domnie a lui Bogdan III, nici în perioada conflictelor militare moldo-polone, negustorii lioveni au fost foarte îngrijorați de situația creată. Este cunoscut faptul că solii lui Bogdan III, când se întorceau dintr-o ambasadă la regele Poloniei, au fost abordați de către o delegație de la Liov, cu cererea de confirmare a privilegiilor comerciale obținute anterior²⁵. Nu știm care a fost răspunsul domnitorului moldovean, dar în 1510, în tratatul moldo-polon, printre altele, s-a specificat că negustorii din ambele părți beneficiază de aceleași privilegii care au existat și în timpul domniei lui Ștefan cel Mare²⁶.

Micul depozit monetar descoperit la Suceava vine în susținerea ipotezei noastre, dovedind că monedele lui Bogdan III, neavând urme intense de circulație, au putut fi emise cu puțin timp înainte de depunerea acestuia în 1511-1512²⁷. Nu vine în contradicție nici faptul că tezaurul este compus din monede ce ar putea fi atribuite grupei II²⁸: în afară de mobilele întoarse și legendele alcătuite cu mai multe greșeli, piesele corespund tuturor criteriilor descrise pentru emisiunile lui Bogdan III și prezentate în catalogul nostru

Deutschland, inv. nr. 18719; Lilia Dergaciova, *Walacheische, moldauische . . .*, p. 175, nr. 3.

²¹ Și din perspectiva editorilor tezaurului de la Săseni, piesele lui Bogdan III care prezintă pe avers un cap de bour cu urechi alungite, cu roza compusă din șase puncte alipite, cu legenda aversului de o singură formă, +ИВБОГДАН-ВОЕВОДАГОС, și legenda neschimbată a reversului, +ПОДАРЗЕМЛНМОЛДАВСКОИ, pot fi considerate timpurii (Ana Niculiță, *op. cit.*, p. 219).

²² Hurmuzaki, II/2, p. 613-614.

²³ I. Marinescu, *Bogdan III cel Orb (1504-1517)*, București, 1910, p. 46 (exemplarul polonez e datat în 23 ianuarie, iar cel moldovenesc în 7 februarie).

²⁴ C. Giurescu, D. Giurescu, *op. cit.*, p. 176.

²⁵ I. Marinescu, *op. cit.*, p. 100-101.

²⁶ *Ibidem*, p. 46.

²⁷ Monica Dejan, *op. cit.*, p. 170-171.

(aceiași cap de bour, forma rozei, cercul liniar etc.). De asemenea, nici structura tezaurului de la Iași nu contrazice această ipoteză, din contră, ascunderea lui, plasată după părerea Katiușei Pârvan în perioada de după 1510 și până la 1513, susține datarea propusă de noi²⁹.

Tezaurul de la Săseni are o structură mult mai variată și necesită unele explicații. În componența lui au fost înregistrate piese tătărești, turcești, ungurești, polono-lituaniene și moldovenești. Deși la mult timp după descoperirea depozitului au mai fost semnalate câteva loturi de piese, doar parțial publicate și care se păstrează în diferite colecții private³⁰, putem, totuși, să extragem unele informații utile demersului nostru. Pe lângă monedele moldovenești care atestă surfraparea emisiunilor lituaniene, în componența tezaurului au mai fost evidențiate piesele a doar două state creștine: Uniunea polono-lituaniană și Ungaria. Dintre emisiunile lituaniene – șaisprezece la număr³¹ –, zece sunt de la Alexandru Jagiellon, iar șase de la Sigismund I. Monedele lui Sigismund I, în afară de o piesă cu anul nestabilit³², poartă datele 1509 (1 ex.) și 1510 (4 ex.). Piesele Ungariei se încheie în aceeași perioadă, cea mai târzie fiind din 1509. Aceasta arată că încetarea acumulării monedelor ungurești și lituaniene s-a produs în 1510 sau nu mult după aceea și, drept urmare, susține ipoteza noastră că surfraparea celor lituaniene a putut avea loc în aceeași perioadă.

Unele similitudini între monedele lui Bogdan III și Ștefan IV (Ștefăniță)

Folosirea jumătăților de groș lituaniene ca materie primă pentru producerea monedelor moldovenești nu este un fenomen specific doar domniei lui Bogdan III. În catalogul de referință nu apare fotografia unei monede descrise (fig. 1), însă din comentariu reiese că autorii au avut la dispoziție o piesă lituaniană bătută de Sigismund I și surfrapată sub Ștefan IV (1517-1527)³³. Autorii catalogului susțin că piesa este un fals de epocă, dar în lumina celor prezentate anterior putem să presupunem că moneda este originală. Se pare că și în timpul domniei lui Ștefan IV s-a folosit metoda surfrapării monedelor străine pentru producerea propriilor emisiuni. Putem să presupunem că această acțiune a fost hotărâtă de sfatul domnesc, poate chiar de portarul Sucevei, Luca Arbore, care a devenit tutorele domnitorului minor și, în perioada 1517-1522, a condus țara în numele acestuia. Este foarte posibil ca practica surfrapării jumătăților de groș lituaniene să îi fi fost binecunoscută, pentru că acesta a fost la putere și pe parcursul domniei lui Bogdan III³⁴.

Totuși, se pare că surfraparea monedei lituaniene sub Ștefan IV a fost doar o încercare și nu a durat mult. Analiza monedelor lui atestă preponderența pieselor de cupru argintat, ceea ce exclude surfraparea și circulația în paralel a monedei străine de calitate mai bună.

Calitatea monedelor moldovenești și lituaniene

Jumătățile de groș lituaniene surfrapate sub Bogdan III au un titlu foarte bun pentru perioada respectivă. Bazându-se pe analizele compoziției aliajului, acest fapt a fost stabilit de autoarea articolului referitor la

²⁸ Conform tipologiei elaborate de Ana Niculiță piesele sunt din grupa II (Ana Niculiță, *op. cit.*, p. 211-212, 218-219); în catalogul de referință piesele de acest aspect lipsesc (MBR, cf. p. 85-86).

²⁹ Katiușa Pârvan, *op. cit.*, p. 153.

³⁰ Pentru cele mai complete date privind structura tezaurului, vezi E. Nicolae, *op. cit.*, p. 82.

³¹ Dintre care cincisprezece au fost publicate cu datele tehnice de Ana Niculiță, *op. cit.*, p. 218 și 220, iar o piesă a fost semnalată de Gh. Postică, *Noi informații despre tezaurul*

monetare descoperite la Săseni și Mereni, comunicare la Simpozion de Numismatică, Chișinău, 20-22 octombrie 2005, vezi Programul și rezumatele comunicărilor, p. 14.

³² Piesa are aceleași trăsături stilistice ca și restul monedelor lui Sigismund I din tezaurul de la Săseni și, la fel, poate fi considerată o emisiune timpurie.

³³ MBR, p. 87, nr. 782.

³⁴ *Očerki vnešnepolitičeskoj istorii moldavskogo knjažestva (poslednjaja tret' XIV-načalo XIX v.)*, red. D.M. Dragnev, Chișinău, 1987, p. 99; Șt.S. Gorovei, *Mușatinii*, Chișinău, 1991, p. 71-72.

DIVERSE

Jumătate de groș de la Sigismund I al Poloniei, monedă bătută pentru Lituania, 1508–1529.

782 Av Călăreț lituan, + MONETA SIGISMUNDI
Suprabatere, cu litere chirilice: () N A B O E B O ()
Rv Vulturul polon, + M A G N I : D V C I S P L I T V A N I E
Suprabatere + A R P ()
Fals de epocă.

Fig. 1. Descrierea monedei lituaniene surfrapate sub Ștefan IV în MBR, p. 87, nr. 782.

tezaurul de la Iași. Conform rezultatelor obținute, Katiușa Pârvan a constatat că cele treisprezece monede au un titlu mediu de $10\frac{1}{3}$ loți (argint 643,2‰) și standard de 9 loți (argint 558,5‰), că la majoritatea pieselor (9 ex.) conținutul de argint este de 770-657‰ ($12\frac{2}{5}$ - $12\frac{1}{2}$ loți) și că doar o singură piesă are mai puțin argint – 340‰ ($5\frac{2}{3}$ loți)³⁵. De asemenea, compoziția aliajului este unitară, la toate piesele fiind semnalate elemente secundare în proporții asemănătoare. Pentru monedele ce conțin argint peste 700‰ (6 ex.), la trei părți de metal prețios se adaugă o parte cupru, pentru cele cu 600‰ argint (3 ex.), la două treimi argint se adaugă o treime cupru, iar pentru cele cu 500‰ argint (1 ex.), raportul este egal, două părți argint și două părți cupru³⁶.

Catalogul nostru conține patru piese din tezaurul de la Iași care sunt sigur jumătăți de groș lituaniene surfrapate. Reluând datele metrologice, constatăm că titlul argintului acestor piese este cel mai înalt din întregul tezaur, de 770‰ pentru monedele lui Alexandru Jagiellon (catalog, nr. 2), și de 762-777‰ pentru cele ale lui Sigismund I (catalog, nr. 6 și 10-11). Raportul între argint și cupru la aceste piese este circa 3:1. Cele patru monede au compoziția aliajului asemănătoare, cu unele mici diferențe. Proporția plumbului și stibiului la monedele lui Alexandru și Sigismund este ușor diferită, iar un alt element – fierul – lipsește complet din compoziția emisiunilor lui Sigismund I și apare doar la moneda lui Alexandru. Deocamdată, este clar că cele patru monede surfrapate provin dintr-un grup de șase exemplare care au în componență argint peste 700‰. Și celelalte două piese din acest lot merită o atenție specială. Una dintre ele nu a fost inclusă în catalogul nostru, deși prezintă indicii de surfrapare³⁷. Compoziția aliajului acestei monede o alătură pieselor surfrapate emise de Sigismund I. Drept urmare, aceasta poate fi considerată o emisiune lituaniană bătută după 1508. Al doilea exemplar este rupt pe margine și destul de tocit³⁸, fapt ce nu permite observarea urmelor rebaterii. Doar pe baza analizei metrologice putem susține că piesa a fost bătută peste o monedă lituaniană emisă înainte de 1506, în timpul lui Alexandru Jagiellon.

³⁵ Katiușa Pârvan, *op. cit.*, p. 152.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Unele elemente pe revers, în partea centrală a discului monetar, și urme ale cercului perlat-liniar intern pe avers care „taie” o parte a literelor din legenda moldovenească. Acestea

sunt destul de clare ca să considerăm că moneda a fost surfrapată, însă nu au fost destule ca să dovedim apartenența ei unui atelier monetar sau unui anumit emitent (*ibidem*, cf. p. 151, nr. 7 și p. 150, pl. I.7).

³⁸ *Ibidem*, cf. p. 151, nr. 11 și p. 150, pl. I.11.

Este greu de spus dacă și monedele lui Bogdan III din tezaurul de la Iași cu conținutul de argint mai scăzut³⁹, pentru care nu au fost remarcate urme de surfrapare, pot avea la origine tot monede din spațiul polono-lituanian. Dacă acceptăm ipoteza că și acestea au fost surfrapate și au pierdut imaginea inițială prin încălzire mai intensă, putem presupune că micșorarea conținutului de argint și majorarea cantitativă a cuprului se explică prin unele schimbări efectuate în monetăria din Vilna. Deocamdată, este cert că aceste monede au compoziția aliajului foarte asemănătoare (plumb, stibiu, bismut, urme de zinc la unele⁴⁰, respectiv adaosul de fier pe lângă toate celelalte elemente enumerate, la altele⁴¹) cu a celor surfrapate.

Cele prezentate mai sus contrazic ipoteza Katiușei Pârvan conform căreia monedele lui Bogdan III ar fi apropiate din punct de vedere al titlului și al compoziției aliajului de monedele maghiare și că ar fi fost îndreptate spre satisfacerea legăturilor de comerț cu orașele transilvănene⁴². În cele din urmă, nici ipoteza lui E. Oberländer-Târnoveanu, potrivit căreia monedele lui Ștefan cel Mare au fost topite pentru a furniza metalul necesar noului numerar al lui Bogdan III, nu are temeii⁴³. Stabilirea conținutului înalt de argint la monedele lituaniene surfrapate din tezaurul de la Iași dovedește totodată că emisiunile lui Alexandru Jagiellon și Sigismund I au avut o finețe mult mai bună decât cea constatată de numismații polono-lituanieni⁴⁴.

De ce a început Bogdan III să bată monedele de tip propriu după 1510?

Surfraparea monedelor altui stat putea fi consecința unei situații complicate în țară. Reamintim că Moldova, fiind implicată în conflictul dintre sultanul otoman Bayezid II și fiul său Selim, a fost nevoită să acorde sprijin militar ba uneia dintre părți, ba alteia. Criza din Imperiul Otoman, declanșată de apostazia lui Selim, care nu mai recunoștea autoritatea tatălui său, Bayezid II, și care a început să se bazeze pe sprijinul militar al socrului său, hanul tătarilor din Crimeea, a avut un efect negativ asupra Moldovei, anume pentru că i-a stimulat pe tătari la raiduri frecvente în teritoriile de frontieră ale Moldovei și Poloniei (1510-1513)⁴⁵. Soluția a fost găsită doar prin încheierea unui tratat de pace separat cu tătarii, intermediat de către însuși Selim⁴⁶. Este posibil ca în fața acestor primejdii sau chiar după primele expediții de jaf ale tătarilor din Crimeea, statul să fi avut nevoie de bani în mare urgență.

Surfraparea este o tehnică la care se apelează în astfel de situații, numai că Bogdan III putea să folosească direct moneda lituaniană, nu neapărat să o surfrapeze cu tipuri proprii. De asemenea, prin suprabatere se scurtează procesul tehnologic de emiterie a pieselor, obținând metalul necesar mult mai rapid decât prin procedura obișnuită de executare a pastilelor monetare, ceea ce nu pare a se fi urmărit, deoarece calitatea surfrapării, încălzirea pastilelor, aplicarea atentă a ștanțelor moldovenești pe ambele fețe ale monedelor lituaniene, ca și ajustarea mărimii pieselor prin tăierea surplusului de metal de pe margine

³⁹ *Ibidem*, p. 149-151, nr. 1-4, 8, 10 și 12.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 149-151, nr. 2.

⁴¹ *Ibidem*, p. 149-151, nr. 1, 3-4, 8, 10 și 12.

⁴² *Ibidem*, p. 153.

⁴³ E. Oberländer-Târnoveanu, *Emisiunile monetare bătute pe teritoriul Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare (1457-1504). O analiză critică*, CN, 9-11 (2003-2005), 2005, p. 337-338.

⁴⁴ În literatura de specialitate predomină părerea că jumătățile de groș lituaniene au avut un conținut de argint de 6 loți sau 375‰ – Gumowski, p. 201-205; E. Ivanauskas, R. Douchis, *op. cit.*, p. 7; E. Ivanauskas, R. Douchis, *Lietuvos monetu kalybos istorija 1495-1769*, Vilnius, 2002, p. 184, tab. XXXVI. 1-2 etc. Totodată, într-o lucrare recent apărută se specifică că

finețea argintului la monedele polono-lituaniene nu a fost strict fixată. Ea putea să varieze, ajungând până la 540‰ – I. Sinčuk, *Tradicionnye metally dlja izgotovlenija monet*, Mir metalla, 5-6 (10), Sankt-Petersburg, 2001, p. 39. Aducem mulțumiri lui A. Gromyko pentru discuțiile legate de aspecte controversate privind calitatea monedelor lituaniene.

⁴⁵ *Istoria Românilor. IV. De la Universitatea creștină către Europa „Patriilor”*, redactori responsabili Șt. Ștefănescu și C. Mureșanu, București, 2001.

⁴⁶ V. Pâslariuc, *Marea boierime moldovenească și raporturile ei cu Bogdan al III-lea (1504-1517)*, Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei, 2-3, 1996-1997, p. 17.

(vezi discuția de mai jos), arată o muncă foarte minuțioasă. Chiar și aspectul ștanțelor moldovenești dovedește că acestea nu au fost executate în grabă, ci au fost gravate de meșteri pricepuți, care au avut destul timp pentru realizarea lor. De fapt, încadrarea atât de bună a imaginilor moldovenești în cele lituaniene sugerează că, într-o anumită măsură, gravorii au ținut cont de reprezentările de pe jumătățile de groș lituaniene. Ei chiar au încercat să acopere imaginile lituaniene în așa fel încât acestea să nu fie observate. Desigur, piesele lui Bogdan III conțin elemente specifice, însă mărimea și forma cercurilor perlat-liniare coincid cu cele ale emisiunilor lituaniene.

O altă ipoteză, care nu exclude cele prezentate mai sus, este că Bogdan a recurs la surfraparea monedelor lituaniene pentru a obține beneficii mari pe termen scurt, prin însușirea de metal prețios și printr-un curs de schimb forțat, impus monedelor străine, inclusiv celor lituaniene față de noua monedă moldovenească. Astfel, un groș moldovenesc putea fi echivalat cu două jumătăți de groș lituaniene.

Reamintim că Alexandru, fiind marele duce al Lituaniei (1492), iar în 1501 ales și regele Poloniei, a fost primul care, după o perioadă lungă de timp, a realizat o reformă monetară. În timpul lui au funcționat două centre de batere a monedelor, la Cracovia și la Vilna. Monetăria de la Vilna, care a fost deschisă în 1495-1499 și 1501-1506, a produs două valori nominale – jumătăți de groș și denari. În timpul domniei lui Sigismund I, pentru Lituania au fost emise două valori nominale: jumătăți de groș și groși. Producerea monedelor în valoare de jumătate de groș a fost reluată la Vilna în 1508, prin decizia parlamentului (Naugardukas). Aceasta a durat până la închiderea atelierului, în 1529⁴⁷. Unele dintre cele mai importante monede pe piața Uniunii polono-lituaniene în perioada domniilor lui Alexandru Jagiellon și Sigismund I au fost emisiunile în valoare de jumătate de groș⁴⁸. Sub Alexandru, un groș lituanian (de calcul) a fost egal cu două jumătăți de groș (cu greutatea de 1,27 g) sau cu 10 denari (cu greutatea de 0,32 g)⁴⁹. Jumătățile de groș lituaniene ale lui Sigismund I cântăreau teoretic 1,293 g⁵⁰.

Foarte probabil, monedele de această mărime și greutate, care în sistemul polonez poartă denumirea de jumătăți de groș, în sistemul moldovenesc sunt numite în continuare (ca și pentru domniile anterioare) groși. Însă, pentru toată perioada de domnie a lui Bogdan III, ca și pentru cea a lui Ștefan IV, nu sunt izvoare scrise în care să apară valoarea monedelor moldovenești. Privilegiile comerciale noi nu mai sunt întocmite și apar numai întăriri ale unor condiții de negoț de la domniile precedente⁵¹. Denumirea de groș, trecută pe monedă, este cunoscută doar sub Alexandru II (1448-1455, cu întreruperi), care de fapt a ordonat folosirea acesteia pentru definirea clară a nominalului și stoparea speculațiilor. Altfel, pentru domnia lui Bogdan III și pentru cea a urmașului său, nu există niciun document care să ateste folosirea termenului groș pentru monedele moldovenești epigrafe și a termenului jumătate de groș pentru monedele divizionare, dar niciun alt document care să infirme folosirea acestora.

Analizând monedele moldovenești emise în intervalul 1504-1527, constatăm că față de celelalte monede ale Moldovei din secolele XVI-XVII, care pierd complet trăsăturile pur moldovenești, copiind iconografia

⁴⁷ În 1534, odată cu începerea războiului cu Moscova, atelierul monetar a fost redeschis. Aici, o perioadă foarte scurtă, din 1535 și până la 1536, au fost bătute groși lituanieni. Gumowski, p. 105.

⁴⁸ A. Mikołajczyk, *Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens*, Łódź, 1988, p. 19.

⁴⁹ După cum rezultă din cele scrise anterior, conținutul de argint al monedelor lui Alexandru Jagiellon, calculat de M. Gumowski (0,476 g la monedele de jumătate de groș și 0,32 g la denari), este mult mai redus și nu coincide cu datele recente; cf. Gumowski, p. 201, tabel d. O eroare mai gravă apare în lucrarea lui B. Murgescu, *Circulația monetară în Țările*

Române în secolul al XVI-lea, București, 1996, p. 120, tabel 23. Citând pe M. Gumowski, B. Murgescu a dat finețea argintului de 0,95 g la jumătățile de groș ale lui Alexandru Jagiellon. De fapt, cifra aceasta figurează la Gumowski, p. 201, tabel d, ca fiind finețea argintului la monedele de un groș și trebuia să fie împărțită în două.

⁵⁰ Conținutul de metal prețios al jumătăților de groș (de 0,484 g), calculat de M. Gumowski, nu corespunde nici cu datele metrologice publicate de Katiușa Pârvan; cf. Gumowski, p. 205, tabel i.

⁵¹ Hurmuzaki, II/2, p. 617.

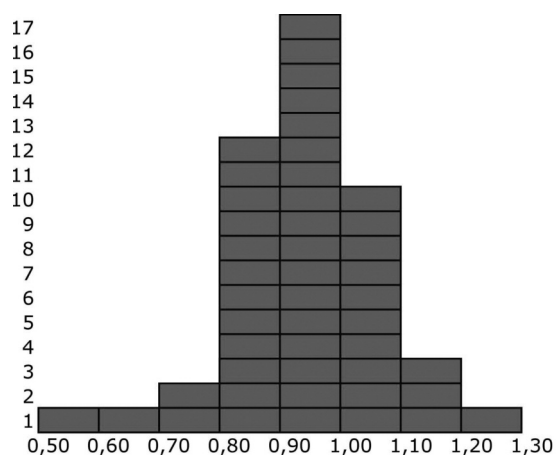

Fig. 2. Diagrama greutateilor monedelor epigrafe ale lui Bogdan III.

și metrologia unor piese străine, adoptând chiar și denumirea nominalurilor – spre exemplu denarii lui Alexandru Lăpușneanu (1552-1568, cu întreruperi) sau triplii groși ai lui Ștefan Răzvan (1595), monedele lui Bogdan III și Ștefan IV au caracteristicile monedelor tradiționale moldovenești din secolele precedente. Acestea sunt: stema statului cu elementele ei clasice pe o față, scutul pe cealaltă față, legenda circulară în limba slavonă și forma ei, tipică mai degrabă statelor din Europa de Sud-Est decât celor din Europa Centrală. Chiar și crucea dublă ancorată – stema Jagiellonilor –, plasată pe revers în scut, arată relația de vasalitate a Moldovei, urmând, astfel, tradiția de a arăta „preferințele” politice ale statului⁵². Prin urmare, mai plauzibilă pare a fi ipoteza că Moldova păstrează denumirile tradiționale – *groș* pentru monedele epigrafe și *jumătate de groș* pentru emisiunile divizionare anepigrafe, în special dacă acceptăm posibilitatea unui curs forțat între monedele lituaniene și cele moldovenești, impus de Bogdan III.

Mai există și o altă explicație care reiese din greutatea monedelor bune ale lui Bogdan III, dintre care cele surfrapate dețin o pondere însemnată. Greutatea monedelor epigrafe a fost calculată pentru 47 de exemplare din argint din grupele I și II din tezaurile Săseni, Iași, Suceava și din catalogul nostru. Aceasta oscilează între 1,27 și 0,57 g cu media de 0,93 g, iar diametrul între 21 și 18 mm. Media aritmetică simplă de 0,93 g coincide cu vârful diagramei greutateilor, situat între 0,90 g și 1,00 g (fig. 2). Aici trebuie să subliniem că majoritatea pieselor surfrapate au urme de tăiere pe margine. După ce discul monetar era încălzit și rebătut, metalul se extindea, iar pastila monetară căpăta un diametru mai mare. Este posibil ca tăierea să fi fost necesară pentru a ajusta diametrul și greutatea pieselor. Însă, după părerea noastră, surplusul de metal a fost redus intenționat, pentru însușirea de metal prețios și re folosirea acestuia. Prin metoda aleasă, practic, un sfert din greutatea monedelor lituaniene se reducea. Teoretic, din patru monede lituaniene se obținea cantitatea de metal necesară pentru producerea unei monede noi.

Un procedeu similar a fost observat și la monedele divizionare ale lui Bogdan III. Se disting două categorii de piese. Prima dintre acestea, mai numeroasă, constă din emisiuni bătute cu ștanțe gravate special pentru piesele mici⁵³. Greutatea acestora, calculată pentru șase exemplare, variază între 0,32 și 0,21 g, media fiind de 0,24 g, iar diametrul între 12,5 și 11 mm. Elementele de pe aceste ștanțe au trăsături specifice,

⁵² Stema Jagiellonilor apărea pe unele dintre tipurile monetare ale lui Ștefan II (1433-1447, cu întreruperi), Petru II (1447-1448) și Ștefan cel Mare (1457-1504).

⁵³ Constanța Știrbu, *Colecția de monede medievale românești Dr. Rudolf Gassauer*, BSNR, 75-76 (1981-1982), 1983, p. 315-349, pl. V.133-137.

spre exemplu coarnele bourului unite, imaginile aversurilor și reversurilor mult reduse față de cercul perlat interior etc. A doua categorie, mai puțin numeroasă, cuprinde emisiuni epigrafe diminuate intenționat (cu marginile ușor ascuțite, rămase în urma tăierii). Una dintre aceste piese a fost deja publicată în literatura de specialitate, dar fără a se remarca faptul că este vorba de o monedă de modul mare decupată intenționat, deși chiar și în fotografiile de calitate proastă se văd resturile inscripțiilor circulare⁵⁴ (catalog, nr. 16; pl. III.16a-b). De asemenea, recent am avut posibilitatea să studiem încă o piesă a lui Bogdan III care s-a dovedit a fi atent decupată dintr-o monedă epigrafă⁵⁵ (catalog, nr. 15, pl. III.15a-b). Astfel, ambele piese accesibile au pe avers capul de bour cu stea între coarnele convergente, roza compusă din șase puncte la dreapta, semiluna la stânga. Pe revers apare crucea cu brațe ancorate, plasată în scut. La o piesă, pe ambele fețe se vede partea inferioară a literelor din inscripția circulară: finalul legendei pe avers ...ОДАГОС și începutul legendei de pe revers ...ОДАРЗЕМ... (catalog, nr. 15). Cealaltă piesă este atent decupată și doar pe revers se vede partea inferioară a câtorva litere: ...EM... (catalog, nr. 16). Una dintre piese are greutatea de 0,28 g și diametrul de 12,5 mm (catalog, nr. 15), iar cealaltă greutatea de 0,18 g și diametrul de 11,5 mm (catalog, nr. 16). Din analiza acestor piese rezultă că a fost întreprinsă o încercare de a „obține” monede mărunte din exemplare de modul mare⁵⁶.

Prezența acestora într-un număr foarte limitat și cu urme de tăiere (decupare) necesită câteva explicații. Cel mai probabil, producerea monedelor diminuate urma exemplul monedelor divizionare. Ele au fost tăiate de cineva care putea obține un beneficiu sau care, cel puțin, nu avea de pierdut nimic în urma decupării. Monedele de nominal (modul) mare puteau fi tăiate de către stat sau zarafi ori negustori care aveau nevoie de mărunțiș și care puteau refolosi surplusul de metal rezultat în urma tăierii. De fapt, diminuarea intenționată a monedelor epigrafe poate fi pusă pe seama procesului de obținere de metal prețios, observat și la monedele epigrafe surfrapate și tăiate pe margine. La fel, este foarte posibil, având în vedere că piesele diminuate fac parte din pachetul timpuriu, ca ele să fi fost decupate după ce au fost bătuți „groșii de cupru” târzii⁵⁷. Ultimele monede au putut fi emise, după părerea noastră, după sărăcirea vistieriei țării, urmată de jafurile tătărești și, în special, după plata tributului din 1514. Aceste piese au fost bătute din cupru, fiind acoperite cu un strat de staniu sau au avut în componență staniu, ce conferea monedelor aspectul de bani buni de argint⁵⁸. Subliniem că această serie monetară nu cunoaște piese divizionare sau intenționat diminuate. Presupunem că diminuarea groșilor timpurii a fost făcută pentru a se stabili o paritate „corectă” între monedele timpurii bune și cele târzii de calitate mai proastă.

Atragem atenția și asupra faptului că monedele divizionare ale lui Bogdan III, având greutatea medie de 0,24 g, au un raport de 3,8:1 față de monedele epigrafe cu greutatea medie de 0,93 g. Astfel de neconcordanțe între greutatea monedelor epigrafe și subdiviziunile lor au fost atestate și pentru domniile anterioare, fiind discutate în literatura de specialitate⁵⁹. Nu vom intra în discuții asupra acestei probleme, având în vedere obiectivele studiului de față. Chiar dacă denarul lituanian a fost un fel de prototip pentru crearea monedelor moldovenești divizionare, metrologia lui inițială nu a fost păstrată. Lucrul acesta rezultă

⁵⁴ *Ibidem*, p. 324, nr. 138, pl. V.138.

⁵⁵ Aducem sincere mulțumiri lui Vlad Bezpalko (Kiev, Ucraina), pentru informațiile oferite.

⁵⁶ Din păcate nu putem să afirmăm că și aceste piese sunt monede lituaniene surfrapate. Având în vedere calitatea vizibil bună a argintului și prezența unor elemente, nu excludem posibilitatea ca piesele în discuție să se încadreze în categoria celor de proveniență polono-lituaniană.

⁵⁷ Piese se disting prin prezența unui „soare” pe avers la dreapta capului de bour și legenda prescurtată pe revers. În catalogul de referință, acestea sunt caracteristicile tipului II

(MBR, p. 86, nr. 761). Aliajul monedelor din seria aceasta se regăsește la monedele posterioare, bătute de Ștefan IV.

⁵⁸ Katiușa Pârvan, B. Constantinescu, *Monede moldovenești din colecția Cornelii Secășanu*, CN, 12-13, 2006-2007, p. 385 și 395, nr. 62.

⁵⁹ Raportul forțat între groșii și jumătățile de groș moldovenești este cel mai clar atestat pentru domnia lui Petru I, vezi Katiușa Pârvan, *Aspecte ale monetăriei Moldovei la sfârșitul secolului al XIV-lea, în 130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, 1997, p. 227.

din greutatea medie a denarilor lituanieni de 0,32 g și a monedelor anepigrafe moldovenești de doar 0,24 g. Prin urmare, putem presupune că greutatea monedelor divizionare ca și a celor surfrapate a fost micșorată intenționat.

Astfel, ținând cont de metrologia pieselor lui Bogdan III considerăm că ar fi util de avut în vedere și o altă ipoteză decât cea prezentată într-un paragraf anterior. Este posibil ca în timpul domniei acestuia să se fi produs o ruptură de sistemul tradițional moldovenesc în ceea ce privește nominalurile. Piese de epigrafe, având la bază monede ale sistemului polono-lituanian, puteau căpăta conform acestuia denumirea de *jumătăți de gros*, iar monedele divizionare moldovenești – *denari*. Chiar dacă între ele nu a existat un curs forțat și au fost schimbate la 1:1, prin ajustarea diametrului pieselor lituaniene surfrapate și a celor divizionare statul moldovenesc obținea un câștig substanțial. De fapt, nu este atât de important ce denumire au avut monedele moldovenești în această perioadă, important este că, prin combinația între însușirea de metal în mod legal și cursul forțat, statul obținea un beneficiu.

Este posibil că Bogdan III a început să bată monedele de tip propriu din cauza diferitor evenimente politico-militare, inclusiv pentru susținerea financiară a conflictului dintre Bayezid II și Selim. Deocamdată este cert că statul era strâmtorat și Bogdan III a urmărit să obțină un profit cât mai mare din această acțiune. De asemenea, este posibil să existe o legătură între surfrapare și restricțiile impuse în ceea ce privește circulația monedelor Uniunii polono-lituaniene în Moldova, reclamate în 1511 regelui Poloniei de către negustorii de la Liov⁶⁰.

Deocamdată, nu se poate stabili dacă toate piesele moldovenești timpurii ale lui Bogdan III, bătute din argint sau bilon, provin din sistemul polono-lituanian. Din păcate, fenomenul acesta, în majoritatea cazurilor, nu poate fi constatat vizual și necesită analiza compoziției aliajului. Dacă lucrul acesta va fi analizat corespunzător, atunci, probabil, va fi argumentată și calitatea monedelor moldovenești (compoziția aliajului foarte bun la unele piese și calitatea mai proastă la altele)⁶¹.

CATALOG

MOLDOVA

Bogdan III (1504-1517)

Groși moldovenești bătuți peste jumătăți de gros lituaniene emise de Alexandru Jagiellon, mare duce al Lituaniei (1492-1506) și rege al Poloniei (1501-1506)

Nr.	Descrierea pieselor moldovenești	Descrierea pieselor lituaniene surfrapate
1.	AR \surd 0,98 g; 19,5 mm. BNR, cumpărată de la B. Stambuliu, inv. nr. 1000158/95 (inedită).	
	Av. +ІWBOГДАНBOEBOДАГОС Cap de bour cu stea între coarnele convergente, roza în dreapta și semiluna în stânga.	Av. ○ALEXA...MO... Legenda în stil gotic ⁶² . Parțial vizibile hamul și pintenii călărețului.

⁶⁰ I. Marinescu, *op. cit.*, p. 101.

⁶¹ O variantă în limba rusă a acestui articol va apărea în culegerea de articole și documente *Polonezii în Moldova. Moștenire istorică și contemporaneitate*, coordonată de dr. L. Zabolotnaia și prof. dr. hab. Ilona Czamańska, sub titlul *Svjazi pol'sko-litovskoj i moldavskoj monetnyh sistem v načale XVI veka*.

⁶² V. Kakareko, *Monetnoe delo Aleksandra Kazimiroviča (1492-1506)*, Bankauski vesnik, Sakavik, 2008, p. 64, Tablica 2; A. Gromyko, *Litovskie monety Aleksandra Kazimiroviča: klasifikacija i periodizacija / Litoukija manety Aljaksandra Kazimiraviča: klasifikacyja i peryjadyzacyja*, în D. Gulecki, R. Galouanka, A. Gramyka, *Kalekcyjnaja spad Vjalikaga knjastva*, Minsk, 2008, p. 118.

Nr.	Descrierea pieselor moldovenești		Descrierea pieselor lituaniene surfrapate	
	Rv.	+ПОДАРЗЕМЛІНМОЛДАВСКОІ ⁶³ Cruce dublă ancorată în scut ⁶⁴ .	Rv.	...DVC...(?)○LITV...E Parțial vizibile conturul extern al aripilor și forma unor pene ale acvilei ⁶⁵ .
2.	AR ✓ 0,84 g; 19 mm. Compoziția aliajului: Ag 770‰ (12⅓ loți), Cu 220‰, Pb 6,5‰, Fe 1,5‰, Sb 0,9‰, Bi 1‰, Zn urme. Tezaur Iași, jud. Iași, România, înainte de 1978. MNIR, inv. nr. 127176. Katiușa Pârvan, <i>Un tezaur de groși de la Bogdan al III-lea, descoperit la Iași</i> , în Simpozion Chișinău 2003, p. 149-156, nr. 9, acest exemplar.			
	Av.	+ІВБОГДАНВОЕВОДАГОС Ca mai sus.	Av.	Legenda ilizibilă. Parțial vizibil hamul.
	Rv.	Ca mai sus.	Rv.	Legenda ilizibilă. Parțial vizibile conturul extern al aripilor, forma unor pene și capul acvilei.
3.	AR ✎ 0,57 g; 18,5 mm. Tezaur Toruń, voievodatul Kujawsko-Pomorskie, Polonia, 1887. Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett, Berlin, Acc. 282/1887. Lilia Dergaciova, <i>Walacheische, moldauische und siebenbürgische Münzen im deutschen Geldumlauf (Spätmittelalter-Neue Zeit)</i> , în <i>Arheologia între știință, politică și economia de piață</i> , Chișinău, 2010, p. 175, nr. 3 și p. 197, nr. 13, acest exemplar.			
	Av.	+ІВБОГДАНВОЕВ... Ca mai sus.	Av.	...LEXAN...R... Legenda în stil gotic. Parțial vizibile coiful și spada ridicată a cavalerului.
	Rv.	+ПОДАРЗЕМЛІНМО...ОІ Ca mai sus.	Rv.	...VAN... Parțial vizibile conturul extern al aripilor, forma unor pene, capul și coada acvilei.
4.	AR ✎ 1,27 g; 20 mm. MMB, Colecția Maria și G. Severeanu, inv. nr. 9640, S-1702 (inedită).			
	Av.	+ІВБОГДАНВОЕВОДАГОС Ca mai sus.	Rv.	...TVAN...E... Legenda în stil renașcentist ⁶⁶ . Parțial vizibile conturul extern al aripilor, forma unor pene, picioarele și coada acvilei.
	Rv.	+ПОДАРЗЕМЛІНМОЛДА...КОІ Ca mai sus.	Av.	○...MON... Legenda în stil renașcentist. Parțial vizibile picioarele calului, hamul, harnașamentul lateral al calului, teaca de spadă și spada ridicată a cavalerului.

⁶³ Aici și mai departe literele în ligatură sunt redată cu aldine (AP și AB).

⁶⁴ MBR, p. 85-86, nr. 743-759 (tip I).

⁶⁵ Gumowski, cf. p. 104, nr. 472; J. Szwagrzyk, *Pieniądz na ziemiach polskich X-XX w.*, Wrocław, Varșovia, Cracovia,

Gdańsk, 1973, p. 62, nr. 197; E. Ivanauskas, R. Douchis, *Coins of Lithuania 1386-1707*, Vilnius, 1999, cf. p. 38, nr. 29:29-31:30.

⁶⁶ V. Kakareko, *op. cit.*, p. 64, pl. 2; A. Gromyko, *op. cit.*, p. 118.

Nr.	Descrierea pieselor moldovenești	Descrierea pieselor lituaniene surfrapate
Groși moldovenești bătuti peste jumătăți de groș lituaniene emise de Sigismund I (1506-1548), marele duce al Lituaniei și regele Poloniei		
5.	AR \curvearrowright 0,91 g; 19,6 mm. Tezaur Săseni, raionul Călărași, Republica Moldova, 1973. MNIM, inv. FB-26636-3. Ana Niculiță, <i>Monedele europene din tezaurul de la Săseni, raionul Călărași, Republica Moldova, în Simpozion Chișinău 2004</i> , p. 211-222, nr. 4, acest exemplar, dar acolo 0,85 g.	
	Av. +ІWБOГДАНBОEВOДАГOС Ca mai sus.	Av. +MON...:S...5(?)10 Parțial vizibile teaca de spadă și spada ridicată a cavalerului.
	Rv. +ПOДAPЗEMЛ...MОЛДАBCKOИ Ca mai sus.	Rv. ...oDV... Parțial vizibile conturul extern al aripilor, forma unor pene și coada acvilei ⁶⁷ .
6.	AR \curvearrowright 1,18 g; 19x18 mm. Compoziția aliajului: Ag 777‰ (12 ² / ₅ loți), Cu 215‰, Pb 6‰, Sb 1,2‰, Zn urme. Tezaur Iași, jud. Iași, România, înainte de 1978. MNIR, inv. nr. 127173. Katiușa Pârvan, <i>op. cit.</i> , p. 149-156, nr. 13, acest exemplar.	
	Av. +ІWБOГДАНBОEВOДАГOС ⁶⁸ Ca mai sus.	Rv. Legenda ilizibilă. Parțial vizibil conturul extern al aripilor acvilei.
	Rv. +ПOДAPЗEMЛИMОЛДАBCKOИ ⁶⁹ Ca mai sus.	Av. Legenda ilizibilă. Parțial vizibilă spada ridicată a cavalerului.
7.	AR \curvearrowright 1,07 g; 19,45 mm. Tezaur Săseni, raionul Călărași, Republica Moldova, 1973. MNIM, inv. FB-26636-21. Ana Niculiță, <i>op. cit.</i> , p. 211-222, nr. 7, acest exemplar, dar acolo 1,02 g.	
	Av. +ІWБOГДАНBОEВOДАГOС Ca mai sus.	Rv. +M...E❖ Parțial vizibile conturul extern al aripilor și capul acvilei.
	Rv. +ПOДAPЗEMЛИHMOЛДАBС... ⁷⁰ Ca mai sus.	Av. +MONE...:S...G...0(9?) Călărețul aproape ilizibil.
8.	AR \curvearrowright 1,04 g; 20 mm. BNR, cumpărată de la B. Stambuliu, inv. nr. 1000158/93 (inedită).	
	Av. +ІWБOГДАНBОEВOДАГOС Ca mai sus.	Rv. +MAG...IE Ca mai sus.
	Rv. +ПOДAPЗEMЛ...MОЛДАBCKOИ Ca mai sus.	Av. ...SIGISMV... Ca mai sus.

⁶⁷ Gumowski, cf. p. 105, nr. 507-517; J. Szwagrzyk, *op. cit.*, p. 62, nr. 203; E. Ivanauskas, R. Douchis, *op. cit.*, cf. p. 47-49, nr. 46:36-67:37.

⁶⁸ Din cauza suprapunerii literelor din legenda moldovenească cu cele din legenda lituaniană, a fost citită +ІWБOГДАНBОEВOДАГO... de Katiușa Pârvan, *op. cit.*, p. 151, nr. 13.

⁶⁹ Din cauza suprapunerii literelor din legenda moldovenească cu cele din legenda lituaniană, a fost citită +ПOДAPЗEMЛИMОЛДАBCKOИ de Katiușa Pârvan, *loc. cit.*

⁷⁰ Din cauza suprapunerii literelor din legenda moldovenească cu cele din legenda lituaniană, a fost citită +ПOДAPЗEMЛИMОЛДАBCKOИ de Ana Niculiță, *op. cit.*, p. 212, nr. 7.

Nr.	Descrierea pieselor moldovenești		Descrierea pieselor lituaniene surfrapate	
9.	AR ↓ 1,04 g; 19,6 mm. MMB, Colecția Maria și G. Severeanu, inv. nr. 135752 (inedită).			
	Av.	+ІWBO...NBOEBOДАГОС Ca mai sus.	Rv.	...AGN... Parțial vizibile conturul extern al aripilor și forma unor pene ale acvilei.
	Rv.	+ПО...HMOЛДАВCKOИ Ca mai sus.	Av.	Legenda ilizibilă. Parțial vizibil conturul călărețului.
10.	AR ↗ 1,03 g; 19 mm. Compoziția aliajului: Ag 762‰ (12 ¹ / ₅ loți), Cu 230‰, Pb 3‰, Sb 1,2‰, Bi 1,2‰, Zn urme. Tezaur Iași, jud. Iași, România, înainte de 1978. MNIR, inv. nr. 127185. Katiușa Pârvan, <i>op. cit.</i> , p. 149-156, nr. 5, acest exemplar.			
	Av.	+ІWBOГДАНBOEBOДАГОС Ca mai sus.	Rv.	Legenda și imaginea acvilei ilizibile.
	Rv.	+ПОДАPЗЕМЛHMOЛДАВCKOИ Ca mai sus.	Av.	...S...GIS...:... Ca mai sus.
11.	AR ↑ 0,95 g; 19 mm. Compoziția aliajului: Ag 762‰ (12 ¹ / ₅ loți), Cu 225‰, Pb 8‰, Sb 1,5‰, Bi 1,5‰, Zn urme. Tezaur Iași, jud. Iași, România, înainte de 1978. MNIR, inv. nr. 127177. Katiușa Pârvan, <i>op. cit.</i> , p. 149-156, nr. 6, acest exemplar.			
	Av.	+ІWBOГДАНBOEBOДАГОС Ca mai sus.	Rv.	...NІ... Parțial vizibil conturul extern al penelor acvilei.
	Rv.	Ca mai sus.	Av.	Legenda ilizibilă. Ca mai sus.
12.	AR ↘ 0,92 g; 19 mm. Descoperită în R. Moldova. Colecție privată (inedită).			
	Av.	+ІWBOГДАНBOEBOДА... Ca mai sus.	Rv.	...ITVANIE: Ca mai sus.
	Rv.	+ПОДАP...ЛHMOЛДАВCKOИ Ca mai sus.	Av.	+...ONETA:SIGI... Parțial vizibile conturul capului calului, hamul și spada ridicată a călărețului.
13.	AR ↖ 0,68 g; 16 mm; fragmentară. MMB, Colecția Maria și G. Severeanu, inv. nr. 137821, EN 1465 (inedită).			
	Av.	+ІWBOГД...OC Ca mai sus.	Rv.	...C(?)... Parțial vizibile conturul extern al penelor și capul acvilei.
	Rv.	+ПОД...ДАВCKOИ Ca mai sus.	Av.	...0(?) Parțial vizibile copitele și spada ridicată a călărețului.
14.	AR ↗ 0,62 g; 19 mm. Colecție privată, R. Moldova. Lilia Dergaciova, <i>Monede medievale moldovenești din colecțiile particulare (I)</i> , Revista Arheologică, s.n., 4, 2008, 2, p. 208-217, nr. 86, acest exemplar.			
	Av.	+ІWBOГДАНBOE...ДАГОС Ca mai sus.	Rv.	+MA(?)G...E Ca mai sus.

Nr.	Descrierea pieselor moldovenești		Descrierea pieselor lituaniene surfrapate	
	Rv.	+ПОДАРЗ...ЛИМОЛДАВСКОИ Ca mai sus.	Av.	...E... Parțial vizibilă spada ridicată a călărețului.
Groși diminuți				
15.	AR \simeq 0,28 g; 12,5 mm; pastila monetară tăiată pe margine; urme de surfrapare (?). Colecție privată, Ucraina (inedită).			
	Av.	...ОДАГОС Cap de bour cu stea între coarnele convergente, roza în dreapta și semiluna (?) în stânga.		
	Rv.	...ОДАРЗЕМ... Cruce dublă ancorată în scut ⁷¹ .		
16.	AR \simeq 0,18 g; 11,5 mm; pastila monetară tăiată pe margine; urme de surfrapare (?). MNIR, colecția dr. R. Gassauer, inv. nr. 170786. Constanța Știrbu, <i>Colecția de monede medievale românești Dr. Rudolf Gassauer</i> , BSNR, 75-76 (1981-1982), 1983, p. 315-349, nr. 138 (139), acest exemplar.			
	Av.	Legenda ilizibilă. Cap de bour cu stea între coarnele convergente, roza în dreapta și semiluna în stânga.		
	Rv.	...EM... ..EM... Ca mai sus.		

*Contributions to the knowledge of the Moldavian monetary system
at the beginning of the 16th century*

ABSTRACT

The article deals with some aspects of economic and financial relations between the Polish-Lithuanian Union and the Moldavian principality at the beginning of the 16th century. The author came to the following conclusions:

- At the beginning of the 16th century, Lithuanian coins of Alexander Jagiellon and Sigismund I were overstruck in Moldavia by Bogdan III (1504-1517). During the reign of his son Stephen IV (1517-1527), the Moldavian government, headed by Luca Arbore (Suceava key-keeper), returned to this practice, but gave up that idea fast enough.

- The overstriking of the Lithuanian coins and the start of new Moldavian issues by Bogdan III can be dated not earlier than 1510 and not later than 1511/1512.

- The fineness of silver of the Moldavian issues overstruck on Lithuanian coins is very high and exceeds 760‰. The composition of their alloy published by Katiușa Pârvan contradicts the data presented by the Polish-Lithuanian numismatists. This, in author's opinion, arouses the necessity of resuming discussions regarding the quality of the Lithuanian issues in order to obtain more accurate data.

- Several political and military events caused probably the overstriking of the Lithuanian coins by Bogdan III. Through the acquisition of precious metal and forced exchange rate imposed upon the foreign coins (including the Lithuanian ones), the state could get bigger benefits during a short term.

- Accepting the hypotheses of using a forced exchange rate between Lithuanian and Moldavian coins, it is possible that Moldavian coins kept the traditional denominations – *groats* for the epigraph coins and *half groats* for the anepigraph ones;

⁷¹ MBR, p. 85-86, nr. 743-759 (tip I).

- Two categories of divisional coins of Bogdan III are known: anepigraph issues struck with small dies and pieces cut from the epigraph issues probably overstruck on Lithuanian coins. The late intentional reduction of the Moldavian epigraph coins can be explained by the need to obtain precious metal. The Moldavian groats overstruck on Lithuanian coins were already cut on the edge.

- There also may be a connection between the overstriking and some restrictions imposed on the circulation of the Polish-Lithuanian coins in Moldavia, according to the bill of complaint of the merchants from Lvov to the Polish king in 1511.

FIGURES CAPTION

Fig. 1. Description of the Lithuanian coin overstruck by Stephen IV in MBR, p. 87, nr. 782.

Fig. 2. Diagram of weights of Bogdan III epigraphic coins.

Pl. I. Moldavian coins of Bogdan III overstruck on Lithuanian half groats of Alexander Jagiellon (1-4) and Sigismund I (5-6).

Pl. II. Moldavian coins of Bogdan III overstruck on Lithuanian half groats of Sigismund I (7-12).

Pl. III. Moldavian coins of Bogdan III overstruck on Lithuanian half groats of Sigismund I (13-14); reduced groats of Bogdan III (15-16).

